

CAMELIA CUȘNIR

CUPRINS

Mulțumiri / 11

PREFAȚĂ (Mihai Dinu Gheorghiu) / 13

I. INTRODUCERE / 23

II. CADRUL TEORETIC / 29

Discursul intelectualilor români după 1989

1.2. Apariția termenului „intelectual” / 33

1.3. Diferențe aberante / 37

2. Intelectuali și intelectualitate / 41

Prefață de Mihai Dinu GHEORGHIU

2.1. Julien Benoit: De la creația cărților / 54

2.2. Max Weber: Săvârșitorii și omul politic / 57

2.3. Sartre, un model de angajament intelectual / 57

2.5. Aron, „specimenul angajat” / 59

2.6. Intelectuali publici / 62

2.7. Trei cazuri / 65

3. Bourdieu: intelectualul ca deținător de capital simbolic / 66

4. Intelectualii românii înainte și după 1989. Diferențe aberante / 71

5. Intelectualii și mass-media / 93

5.1. Crăciune paradoxal / 93

5.2. Încredere în masa media și încrederea în deșteptare / 98

6. Intelectuali și mass-media / 105

7. Spațiul public / 111

8. Intelectuali și mass-media / 111

INSTITUTUL EUROPEAN

2017

CUPRINS

Mulțumiri / 11

PREFAȚĂ (Mihai Dinu Gheorghiu) / 13

I. INTRODUCERE / 23

II. CADRUL TEORETIC / 29

1. Intelectualii: apariția termenului și dificultatea definiției / 29
 - 1.1. Dificultatea definiției / 30
 - 1.2. Apariția termenului: Afacerea Dreyfus / 33
 - 1.3. Diferite abordări / 39
2. Intelectualii și puterea / 46
 - 2.1. Mariaj fericit sau nu? / 48
 - 2.2. Julien Benda: Trădarea cărturarilor / 54
 - 2.3. Max Weber: Savantul și omul politic / 55
 - 2.4. Sartre, un model de angajament intelectual / 57
 - 2.5. Aron, „spectatorul angajat” / 59
 - 2.6. Intelectualii publici / 62
 - 2.7. Trei poziții / 65
3. Bourdieu: intelectualul ca deținător de capital simbolic / 66
4. Intelectualii români înainte și după 1989. Diferite abordări / 71
5. Intelectualii și mass-media / 93
 - 5.1. O relație paradoxală / 93
 - 5.2. Încredere în presa scrisă vs. neîncredere față de televiziune / 98
6. Intelectualii și noile media / 105
7. Spațiul public redefinit / 114
8. Discursul ieri și azi / 118

III. DESIGNUL CERCETĂRII / 123

1. Obiective / 123
2. Analiza critică de discurs / 124
3. Studiul de caz / 141
4. Alcătuirea corpusului / 146
 - 4.1. Grupul pentru Dialog Social. Scurt istoric / 155

IV. ANALIZĂ / 161

1. 1990, perioada romantică / 161
 - 1.1. Context / 161
 - 1.2. Identitatea și rolul intelectualilor / 164
 - 1.2.1. Intelectualul critic / 164
 - 1.2.2. Intelectualul care predă democrația / 168
 - 1.2.3. Intelectualul implicat / 170
 - 1.2.4. Intelectualul mediator / 173
 - 1.3. Valori asumate/valori repudiate / 174
 - 1.3.1. Valori abstracte/valori concrete / 174
 - 1.3.2. Idealurile Revoluției / 176
 - 1.3.3. Valori morale / 178
 - 1.3.4. Anti-comunism / 179
 - 1.4. Delimitări / 182
 - 1.4.1. Intelectuali vs. foști comuniști / 182
 - 1.4.2. Intelectuali vs. muncitori / 182
 - 1.4.3. Intelectuali vs. popor / 184
 - 1.4.4. Intelectuali vs. partidele politice / 185
 - 1.4.5. Intelectuali vs. mass-media / 186
 - 1.4.6. Poziționări / 187
 - 1.5. Raportarea la forțele politice / 188
 - 1.5.1. Critica puterii / 188
 - 1.5.2. Puterea, identificată cu vechea nomenclatură / 191
 - 1.5.3. Poziționări / 192
2. 1992, marea decepție / 194
 - 2.1. Context / 194
 - 2.2. Identitatea și rolul intelectualilor / 196

- 2.2.1. Intelectualul implicat / 196
- 2.2.2. Intelectualul, purtător de cuvânt / 199
- 2.2.3. Intelectualul comentator / 200
- 2.3. Valori asumate/valori repudiate / 202
 - 2.3.1. Valori abstracte/valori concrete / 202
 - 2.3.2. Idealurile Revoluției / 203
 - 2.3.3. Anti-communism, anti-naționalism / 205
- 2.4. Delimitări / 207
 - 2.4.1. Intelectuali vs. nomenclatură / 207
 - 2.4.2. Intelectuali vs. intelectuali apolitici / 209
 - 2.4.3. Intelectuali vs. electorat / 210
- 2.5. Raportarea la forțele politice / 212
 - 2.5.1. Critica puterii / 212
 - 2.5.2. Portret entuziast al candidatului opoziției / 213
 - 2.5.3. Identificarea puterii politice cu comunismul / 214
 - 2.5.4. Întreaga clasă politică, criticată / 215
- 3. 1996, „Schimbarea” / 217
 - 3.1. Context / 217
 - 3.2. Identitatea și rolul intelectualilor / 220
 - 3.2.1. Intelectualul, purtător de cuvânt / 220
 - 3.3. Valori asumate/valori repudiate / 222
 - 3.3.1. Dreapta vs. Stânga / 222
 - 3.3.2. Idealurile Revoluției / 223
 - 3.3.3. Schimbarea / 224
 - 3.3.4. Valori universale, valori europene / 227
 - 3.4. Delimitări / 228
 - 3.4.1. Intelectuali vs. electorat / 228
 - 3.5. Raportarea la forțele politice / 230
 - 3.5.1. Critica puterii / 230
 - 3.5.2. Critica clasei politice / 232
 - 3.5.3. Poziționări / 235
- 4. 2000, perioada pragmatică („răul cel mai mic”) / 240
 - 4.1. Context / 240
 - 4.2. Identitatea și rolul intelectualilor / 242

- 4.2.1. Intelectualul, purtător de cuvânt / 242
- 4.2.2. Intelectualul implicat / 244
- 4.2.3. Intelectualul comentator / 248
- 4.3. Valori asumate/valori repudiate / 250
 - 4.3.1. Valori abstracte/valori concrete / 250
 - 4.3.2. Valori euro-atlantice / 252
- 4.4. Delimitări / 254
 - 4.4.1. Intelectuali vs. electorat / 254
 - 4.4.2. Intelectuali vs. clasa politică / 256
- 4.5. Raportarea la forțele politice / 258
 - 4.5.1. Un candidat altfel / 258
 - 4.5.2. Puterea, criticată / 259
- 5. 2004, un partizanat asumat / 263
 - 5.1. Context / 263
 - 5.2. Identitatea și rolul intelectualilor / 265
 - 5.2.1. Intelectualul implicat / 265
 - 5.2.2. Intelectualul, purtător de cuvânt / 265
 - 5.2.3. Intelectualul, critic al puterii / 266
 - 5.2.4. Intelectualul expert / 267
 - 5.3. Valori asumate/valori repudiate / 269
 - 5.3.1. Valori democratice / 269
 - 5.3.2. Distanțare față de corupție / 270
 - 5.4. Delimitări / 271
 - 5.4.1. Intelectuali vs. electorat / 271
 - 5.4.2. Intelectuali vs. clasa politică / 273
 - 5.4.3. Intelectuali vs. mass-media / 275
 - 5.5. Raportarea la forțele politice / 276
 - 5.5.1. Polarizarea / 276
 - 5.5.2. Autenticitate vs. aparență / 279
 - 5.5.3. Puternic partizanat / 282
 - 5.5.4. Poziționări / 283
- 6. 2009: opoziție față de clasa politică, susținere pentru Traian Băsescu / 285
 - 6.1. Context / 285

- 6.2. Identitatea și rolul intelectualilor / 286
 - 6.2.1. Intelectualul implicat / 286
 - 6.2.2. Intelectualul, purtător de cuvânt / 287
 - 6.2.3. Intelectualul, comentator / 288
- 6.3. Valori asumate/valori repudiate / 289
 - 6.3.1. Valori democratice, europene / 289
 - 6.3.2. Distanțare față de valorile de stânga / 290
- 6.4. Delimitări / 292
 - 6.4.1. Intelectuali vs. mass-media / 292
 - 6.4.2. Intelectuali vs. ONG-uri / 294
 - 6.4.3. Intelectuali vs. clasa politică / 295
 - 6.4.4. Intelectuali vs. societate / 296
 - 6.4.5. Metafora jocului / 298
- 6.5. Raportarea la forțele politice / 299
 - 6.5.1. Partizanat / 299
 - 6.5.2. Poziție inedită: în apărarea președintelui / 301
 - 6.5.3. Demonizarea adversarului / 302
 - 6.5.4. Un politician altfel / 304
 - 6.5.5. Poziționări / 307
- 7. 2014, polarizarea extremă a opiniilor / 309
 - 7.1. Context / 309
 - 7.2. Intelectualii și noile media / 310
 - 7.3. Identitatea și rolul intelectualilor / 314
 - 7.3.1. Intelectualul implicat / 314
 - 7.3.2. Intelectualul, purtător de cuvânt / 317
 - 7.3.3. Intelectualul, comentator / 317
 - 7.4. Valori asumate/valori repudiate / 318
 - 7.4.1. Valori democratice, euro-atlantice vs. comunism, minciună / 318
 - 7.5. Delimitări / 319
 - 7.5.1. Intelectuali vs. clasa politică / 319
 - 7.5.2. Metafora jocului / 322
 - 7.5.3. Intelectuali vs. intelectuali „mercenarizați” / 324
 - 7.5.4. Intelectuali vs. mass-media / 326

- 7.5.5. Cele două Români / 326
- 7.5.6. Intelectuali vs. „Forumiști” / 329
- 7.6. Raportarea la forțele politice / 330
 - 7.6.1. Partizanat declarat / 330
 - 7.6.2. „Salvatorul” / 333
 - 7.6.3. Demonizarea adversarului / 337
 - 7.6.4. „A treia forță” vs. „Mașinăria de partid” / 342
 - 7.6.5. Poziționări / 342

Concluzii / 347

Bibliografie / 361

Anexa 1 – Lista membrilor fondatori ai GDS / 373

Anexa 2 – Lista articolelor analizate / 375

Abstract / 401

Résumé / 405

I. Introducere

Cercetarea din acest volum a fost determinată de dorința de a descoperi care a fost discursul pe care intelectualii români prezenți în prim-planul scenei publice după 1989 l-au avut după cvasi-tăcerea din timpul celor 50 de ani de comunism și felul în care ei s-au poziționat față de puterea politică în perioada 1989-2014 și a continuat o serie de preocupări ce datau de la mijlocul anilor 1990 și care au rămas, din păcate, netipărite.

Această întrebare de cercetare a apărut în contextul în care, de 25 de ani, prezența intelectualilor români în spațiul public stârnește pasiuni. Numele unora dintre ei a apărut pe prima listă a Frontului salvării naționale (FSN) în decembrie 1989. Unii au rămas alături de noua putere ocupând funcții guvernamentale, alții s-au retras în opoziție și au criticat-o. În ianuarie 1990, mulțimea de pe străzile Bucureștiului le cerea moartea, în 1996 mulți dintre ei s-au identificat cu victoria Convenției Democrate și a unui președinte venit din mediul universitar, în perioada 2005-2014 s-a vorbit despre „intelectualii lui Băsescu”. Câteva sute de persoane s-au adunat în martie 2014 într-o piață din mijlocul Capitalei pentru a-l susține pe unul dintre acești intelectuali, victimă a unui presupus linșaj mediatic la o televiziune de știri.

La fel ca în multe alte domenii, istoria intelectualității românești după 1989 a recuperat și a avut de parcurs, comprimat, ceea ce intelectualii din Europa Occidentală au trăit în mai bine de jumătate de secol, după cel de-al Doilea Război

Mondial. Au fost anii '90 când revistele intelectualilor – 22 și mai apoi *Dilema* se tipăreau în tiraje importante și când întâlnirile de la Grupul de Dialog Social erau repere pentru întreaga dezbateră publică din România. A venit apoi mandatul președintelui Emil Constantinescu pe care o bună parte a intelectualității l-a perceput ca pe o victorie, prima în fața „comuniștilor” și „neo-comuniștilor”, după o jumătate de veac. A urmat o perioadă de reflux și dezamăgire reanimată în timpul celor două mandate ale președintelui Traian Băsescu care a reușit să atragă de partea sa o parte a intelectualilor români prezenți în spațiul public.

Dacă intelectualii francezi trăiau încă din anii '80 o criză de identitate și ideologică pe fondul, pe de-o parte, a re poziționării stângii și, pe de altă parte, a dispariției puterii printului în favoarea audiovizualului (v. Ory&Sirinelli, 1992), intelectualii români au cunoscut după 1989 atât o perioadă de aur („l'âge d'or” așa cum este numită de autorii francezi – Michel Winock, 2001, Ory&Sirinelli, 1992) cum a fost cea din Franța în anii 1950-1960, o perioadă a dezamăgirilor, una a implicării alături de putere, a adaptării la era audiovizualului și, mai nou, la cea a noilor media, fără ca toate acestea să fi fost obligatoriu succesive.

După 50 de ani în care nu au existat mass-media libere și nici posibilitatea de a participa sau de a se exprima cu adevărat în legătură cu deciziile politice, după decembrie 1989, intelectualii români au profitat cu entuziasm de amândouă încercând să recupereze timpul pierdut.

La începutul anilor '90, ei sunt extrem de prezenți, fie chiar în structurile de putere, fie pe prima pagină a ziarelor sau pe micul ecran. Chiar după ce entuziasmul anilor '90 dispare, fascinația pentru mass-media rămâne. Spre exemplu, Andrei

Respect pentru oameni și cărți

Pleșu și Gabriel Liiceanu sunt, în 2011, protagoniștii unui talk-show la postul public de televiziune, în *prime time*, după ce au avut o emisiune similară la postul de știri Realitatea TV, iar Stelian Tănase acceptă în 2014 să preia conducerea televiziunii publice după ce timp de câțiva ani realizase diverse emisiuni de televiziune, printre care și un talk-show, împreună cu Mircea Dinescu, la Realitatea TV.

De-a lungul tuturor acestor ani, intelectualii din Grupul pentru Dialog Social (GDS) au fost în prim-planul scenei publice chiar dacă prezența lor publică și mediatică (și de aici puterea lor de influență în spațiul public) a înregistrat urcușuri și coborâșuri și a fost, nu o dată, subiect de controverse. Din acest motiv, analiza discursurilor acestor intelectuali mi se pare relevantă pentru intelectualul prezent în spațiul mediatic al perioadei 1989-2014. Cum s-au poziționat ei în acest spațiu public în plin proces de reconstrucție după 50 de ani de comunism? Ce identitate și-au construit? Ce rol și-au asumat? Cum s-au raportat față de forțele politice? Dar față de ceilalți actori sociali? Sunt câteva dintre întrebările intuitive în jurul cărora a demarat această cercetare.

În prima parte a volumului voi prezenta conceptele teoretice esențiale pentru cercetarea noastră: *intelectual, discurs, spațiu public*.

O atenție deosebită va fi acordată termenului de *intelectual* care este un termen cheie pentru cercetarea noastră. Voi face astfel referire la dificultatea definiției observată în foarte multe dintre studiile analizate și voi marca momentul apariției acestui termen în Franța, la sfârșitul secolului al XIX-lea. Voi selecta câteva dintre definițiile cele mai relevante ale termenului de intelectual și un capitol separat va fi dedicat *relației dintre intelectuali și putere*, relație care, de altfel, face parte intrinsecă din definiția intelectualului așa cum o folosim în această cercetare. Acest capitol include referiri la câțiva dintre autorii și

lucrările de referință care au tratat acest subiect și care mi s-au părut repere obligatorii pentru orice cercetare care se interesează de prezența intelectualilor în spațiul public și relația lor cu puterea: Julien Benda – *Trădarea cărturarilor* (2007, prima ediție apărută în 1927), Max Weber – *Savantul și omul politic* (2012, prima ediție apărută în 1919), Jean-Paul Sartre – *Plaidoyer pour les intellectuels* (Pledoarie pentru intelectuali – trad. Noastră, 1980, prima ediție apărută în 1972) și Raymond Aron – *L’opium des intellectuels* (Opiumul intelectualilor, 1991, prima ediție apărută în 1955), *Spectatorul angajat* (1999, prima ediție apărută în 1981). Voi reține, de asemenea, din literatura anglofonă conceptul de intelectual public pe care nu îl consider esențial diferit de conceptul de intelectual din literatura franceză. Voi încerca să sintetizez trei mari poziții în relația dintre intelectuali și putere: neimplicarea, poziția critică și poziția de consilier al „Prințului”.

Voi trece în revistă câteva din abordările problematicii intelectualilor: din punctul de vedere al istoriei, al științelor politice, al sociologiei etc. și voi insista asupra abordării pe care o are asupra subiectului Pierre Bourdieu, reținând teoria câmpurilor și a capitalului simbolic care consider că se integrează în problematica mea de cercetare.

Un capitol separat este dedicat *relației dintre intelectuali și mass-media* pentru că interesul meu de cercetare este orientat în direcția specifică a discursului mediatic al intelectualilor români. Voi analiza mai întâi relația de interdependență care există, încă de la apariția termenului, între intelectuali și mass-media observând că, spre sfârșitul secolului XX, presa scrisă este apreciată în vreme ce televiziunea este demonizată. În completarea capitolului despre intelectuali și mass-media, un nou capitol ce investighează legătura dintre intelectuali și noile media s-a impus aproape natural în contextul dezvoltării

Respect pentru oameni și cărți

Internetului și a noilor media la care intelectualii aderă (sau sunt obligați să adere). Subiectul este abordat aproape exclusiv în literatura de specialitate de limbă engleză. Tot în contextul adaptării discursului intelectualilor români la Internet și noile media, am considerat utile câteva precizări în special în legătură cu transformarea spațiului public în ultimii ani, inclusiv în contextul apariției Internetului.

După precizările privind definiția intelectualului, relația sa cu puterea, apoi cu mass-media și new media, un capitol este dedicat *intelectualilor români* și autorilor care au abordat subiectul, printre care Mihai Dinu Gheorghiu, Sorin Adam Matei și Daniel Barbu (dar lista este mult mai mare).

Cercetarea de față urmărește realizarea unei analize longitudinale asupra felului în care discursul acestor intelectuali în mass-media a evoluat pe parcursul a 25 de ani: care este identitatea pe care și-au construit-o prin discurs, care sunt valorile pe care le-au asumat/respins, cum s-au poziționat față de alte grupuri sociale și, mai ales, cum s-au poziționat față de forțele politice. O astfel de analiză ne poate oferi o mărturie importantă privind dezbateră din spațiul public românesc după 1989 în general.

Voi prezenta opțiunea metodologică aleasă, respectiv *analiza de discurs* și, în cadrul ei, *analiza critică de discurs* ca abordare pentru analiza discursului intelectualilor în media, motivată și de baza teoretică comună pe care am identificat-o între ACD și abordarea bourdieusiană. Voi construi o grilă de analiză inspirată din modelele de analiză ale lui Teun Van Dijk și Ruth Wodak, urmărind care este identitatea pe care intelectualii și-o construiesc în discurs, care sunt grupurile față de care se delimitează, care sunt valorile asumate și care sunt cele repudiate.

Odată prezentată metoda de investigare, voi preciza corpusul care este format din articole publicate de intelectualii

din GDS (sau care au făcut parte din GDS pentru a putea urmări evoluția) în revistele *22*, *Dilema* și în online (bloguri și platforme de bloguri) în timpul campaniilor pentru alegerile prezidențiale din 1990, 1992, 1996, 2000, 2004, 2009 și 2014. Pentru a contextualiza acest corpus, am introdus și o scurtă istorie a Grupului pentru Dialog social cu scopul de a facilita explicarea opțiunii făcute pentru acest studiu de caz.

În partea de *Analiză* am urmărit întrebările incluse în grila de analiză pentru fiecare dintre momentele electorale precizate organizând datele pentru fiecare perioadă în patru subcapitole care regroupează câte două întrebări din grilă. Aceste subcapitole de la fiecare din etapele analizate sunt: Identitatea și rolul intelectualilor, Valori asumate/Valori repudiate, Delimitări și Raportarea la forțele politice. Fiecare dintre etape este explicată printr-un subcapitol de contextualizare a comunicării și actorilor.

Concluziile urmăresc felul în analiza realizată a reușit să răspundă întrebărilor pe care le-am formulat și rezumă câteva dintre cele mai importante rezultate obținute.